

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARI VE YOKSULLUĞUN İÇ GÖÇ ÜZERİNDEKİ MEKÂNSAL ETKİLERİ: AMPİRİK BİR İNCELEME*

Serhat GÖZEN^{1**}
Ferdi ÇELİKAY²

Öz

Günümüzde neredeyse tüm ülkeler yoksulluk ve göç ile mücadele etmekte, bu problemlere çözüm geliştirmeye çalışmaktadır. Bu araştırma, Türkiye’de kamu harcamaları ve yoksulluğun iç göç üzerindeki mekânsal etkilerini incelemek amacıyla tasarlanmıştır. Bulgulara göre yoksulluk alınan göçü azaltmakta, özellikle komşuluk ilişkisi içerisindeki bölgelerde itici bir faktör olarak gözlemlenmektedir. Bunun yanında ihracat miktarı, işgücüne katılım oranı, nüfus artış hızı ve kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı alınan göçü pozitif yönlü etkilemektedir. Ayrıca bu ilişki referans bölgeler ile bu bölgelere komşuluk ilişkisi içerisinde bulunan birimler itibariyle de gözlemlenmektedir. Araştırma sonuçları, göç ve yoksullukla mücadele kapsamında uygulanacak kamu politikalarına ve ilgili literatüre ampirik katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İç göç, Yoksulluk, Kamu harcamaları politikası, Bölgesel kalkınma, Mekânsal panel veri analizi
JEL Kodları: I32, O15, O23, R13.

SPATIAL EFFECTS OF PUBLIC EXPENDITURES AND POVERTY ON INTERNAL MIGRATION IN TURKEY: AN EMPIRICAL INVESTIGATION

Abstract

Nearly all countries today deal with poverty and immigration and work to find solutions to these difficulties. This paper is designed to examine the spatial effects of public expenditures and poverty on internal migration in Turkey. According to the findings, poverty reduces immigration. It is seen as a driving force, especially in areas with close neighbors. In addition, the amount of exports, labor force participation rate, population growth and the share of public expenditures in GDP positively affect migration. This relationship is also observed in terms of reference regions and units that are adjacent to these regions. The study's findings offer empirical input for relevant public policies and literature that will be used to fight poverty and migration.

Keywords: Internal migration, Poverty, Public expenditure policy, Regional development, Spatial panel data analysis
JEL Codes: I32, O15, O23, R13.

* Bu çalışma Serhat GÖZEN tarafından Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamlanan “Kamu harcamaları ve yoksulluğun iç göç üzerindeki etkileri: Türkiye örneğinde mekânsal panel veri analizi” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1004-2103

**** Sorumlu Yazar (Corresponding Author):** serhat.gozen@dpu.edu.tr

² Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1922-4034

Başvuru Tarihi (Received): 01.02.2024 **Kabul Tarihi (Accepted):** 07.05.2024

Giriş

İnsanlar ekonomik, siyasi, sosyal ya da toplumsal pek çok nedenle yaşadıkları yerleşim yerlerini terk etmektedir. Tahminlere göre, 2020 yılında dünya genelindeki uluslararası göçmen sayısı yaklaşık 281 milyondur (McAuliffe, 2022: 1). Bunun yanında 2009 yılı tahminlerinde dahi küresel düzeyde 740 milyon kişinin iç göçe dâhil olduğu belirtilmektedir (UNDP, 2009: 1). Bu istatistikler, azımsanamayacak ölçekteki insan topluluğunun kendini güvende hissedeceği ve daha müreffeh bir yaşam sürdürmeyi beklediği yerlere göç ettiğini yansıtmaktadır. Bunun yanında göç eylemi gerek birey gerekse toplum nezdinde ciddi belirsizlikleri, pek çok doğrudan ve dolaylı maliyeti de beraberinde getirmektedir (Karal Önder, 2018: 11; Yorimitsu, 1985: 19-20).

Literatürde kabul edilen genel kanıya göre göçün altında yatan ana neden bireylerin daha iyi yaşam koşullarına sahip olma arayışıdır (Datta 2004; Chamaratana ve Sangseema, 2018; Pissarides ve Wadsworth, 1989). Bu noktada da yoksulluk, yaşam standardını doğrudan tehdit eden bir problem olarak ön plana çıkar. Çünkü yoksulluk, yaşamın idame ettirilmesinde ihtiyaç duyulan minimum gelir düzeyinin dahi elde edilememesini ifade eder. Bunun yanında evlilik, boşanma, eğitim, emeklilik, doğal afetler, terör olayları ya da siyasi gelişmeler gibi başlıklar da bir bireyin veya ailenin göç etme kararı almasında kritik rol oynayabilmektedir. Ayrıca yerel vergiler ve buna bağlı kamusal mal ve hizmetlerin sunumu gibi mali enstrümanlar potansiyel göçmenler açısından önemli bir göstergedir (Greenwood, 1997: 658). Nitekim Tiebout (1956), “ayakla oy verme” modelinde, göç akımlarının yerel kamu hizmetlerine yönelik tercihleri ortaya çıkaracağını ve kamusal malların verimli şekilde tahsis edilmesine yol açacağını savunmaktadır. Bu modele göre insanlar, yerel hizmetlerin değerini ve yerel vergilerin yükünü tartmakta, en iyi yerel vergi ve hizmet paketini elde etmek için bulunduğu sınırların dışında başka bir alana göç etmektedir. Tiebout’un bu argümanı, belirli bir nedensel ögeyi vurgulayan, gerçek yaşamın tüm karmaşık faktörlerinden arındırılmış bir modelin işaret ettiği ilişkiyi göstermektedir (Dowding vd., 1994: 767).

Göç üzerinde pek çok faktör etkide bulunmasına rağmen, özellikle ekonomik faktörler arasında konumlanan yoksulluk ayrıcalıklı ve önemli bir yere sahiptir. Hatta literatürde çeşitli araştırmaların spesifik olarak yoksulluğun göç üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla kurgulandığı görülmektedir (Akan ve Arslan, 2008; Akyıldız ve Ertürk, 2021; Cimpoeru, 2020; Davies vd. 2001; Etzo, 2011; Filiztekin ve Gökhan, 2008; Kainth, 2010; Öndes ve Kızılgöl, 2020; Yüksel vd., 2016). Bu çalışma ise kamu harcamaları ile yoksulluk olgusunun iç göç üzerindeki yansımaları mekânsal etkilere odaklanarak ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır. Özellikle ampirik literatür itibarıyla oldukça kısıtlı kalmış bir alanda yapılan mevcut çalışma gerek yöntemi ve gerekse kapsamı açısından literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Araştırmanın analiz kısmında Türkiye’nin 26 İstatistik Bölge Birimine ait 2014 ile 2020 yılları arasındaki zaman dilimini kapsayacak şekilde veri seti derlenmektedir. Bölgelere göre alınan göç ve verilen göçün bağımlı değişken olarak belirlendiği modellerde ihracat düzeyi, işgücüne katılım oranı, nüfus artış hızı ve kamu harcamaları kontrol değişkeni olarak esas alınmakta, yoksulluğun iç göç üzerindeki etkileri ise mekânsal panel veri analizi ile irdelenmektedir. Araştırma sonucunda ise yoksulluk ile iç göç arasındaki etkileşimde Türkiye örneğinde mekânsal etkileri ortaya çıkaracak önemli bulgular elde edilmektedir.

Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk başlığında yoksulluk ve göç ilişkisine yönelik teorik çerçeve açıklanmaktadır. İkinci bölümde araştırma konusu eleştirel kaynak incelemesi eşliğinde detaylandırılmaktadır. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntem tanımlanmakta, elde edilen bulgular tartışılmaktadır. Nihayet son bölümde, genel bir değerlendirme eşliğinde sonuç ve politika önerilerine yer verilmektedir.

1. Teorik Çerçeve: Yoksulluk ve Göç İlişkisi

Yoksulluk ve göç arasındaki ilişki çok boyutlu ve karmaşık bir mahiyettedir (Güneş, 2009: 450). Genelleme yapmak mümkün olmamakla birlikte, göçün yoksulluk üzerindeki ve yoksulluğun göç üzerindeki görece etkisi, ele alınan yerleşim yeri ya da bölgenin gelişmişlik düzeyine göre

değişebilmektedir. Dünyanın bazı bölgelerinde ve belirli koşullar altında yoksulluk göçün temel nedeniyken, diğer bölgelerde ise farklı koşullar altında en son göç edenler arasında yoksullar yer almaktadır (Skeldon, 2002: 67). Aynı şekilde, bazı bölgelerde göç yoksulluktan kurtulmanın bir yolu olabilirken, diğerlerinde yoksulluğun yayılmasına katkıda bulunabilmektedir. Göçün getirmiş olduğu maliyetler de dikkate alındığında en yoksul kesim öncelikle ülke içindeki daha gelişmiş bölgelere göç etmektedir (Skeldon, 2002: 68-69). Ancak göç sonucunda yoksul insanlar, gerekli yaşam koşullarına ulaşamadıkları takdirde yoksulluğu diğer bölgelere aktararak göç edilen yerlerdeki yoksulluk düzeyini de yükseltmekte ve hatta kamusal hizmet kollarına yönelik fazladan bir talep oluşmasına neden olmaktadır (Fitchen, 2010: 182). İnsanların düşük gelirli bölgelerden yüksek gelirli bölgelere hareket etmesinin beklendiği bu bakış açısı, Ravenstein'in (1889) göç yasalarını formüle etmesinden bu yana göç araştırmalarında yer edinmiştir.

Dünya Bankası tarafından 2000 yılında yayımlanan "Yoksulların Sesi" araştırmasının sonucuna göre göç, yoksullar tarafından hem bir zorunluluk hem de bir hanenin geçim kaynaklarını ve sahip oldukları varlıklarını artırması için bir fırsat olarak görülmektedir (Narayan vd., 2000). Dolayısıyla insanlar sanayinin gelişmiş, iş imkânının ve yaşam standardının daha yüksek olduğu yerleşim yerlerini tercih etmektedir. Yani aslında göç, büyük oranda kırdan kente olacak şekilde gerçekleşmektedir. Çünkü verimliliği yüksek faaliyetlerin büyük bölümü şehirleşmenin daha yüksek olduğu alanlardadır (Mitra ve Murayama, 2009: 36). Kırsal bölgelerde ise geçim büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayandığından, iş çeşitliliği sınırlı kalmaktadır. Ayrıca bu sektörlerde elde edilen kazançlar, çevresel ve doğa olaylarına da bağlı olduğundan süreklilik sağlamamaktadır. Sonuç olarak yoksulluk, kentsel alanların aksine kırsal kesimde çalışanlar arasında önemli ölçüde daha yaygındır (Lichter vd., 1994: 398). Özellikle çoğu gelişmekte olan ülkede geçerli olan politik ekonomi çerçevesinde, kırsal alanda yaşama, bir kişinin yoksulluk ve yoksunluktan mustarip olma olasılığını artırmaktadır. Nitekim aşırı yoksulların %80'i ve orta düzeyde yoksulların %75'i kırsal alanlarda yaşamaktadır (Castañeda vd., 2018: 250). Bu nedenle bu insanların çoğu iş aramak için kentsel alanlara göç etmektedir. Meksika ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerde, nüfus artış oranı kırsal alanlarda daha yüksek olmasına rağmen özellikle son otuz yılda kırsal nüfus paylarında ciddi düşüşler yaşanmıştır (Taylor ve Martin, 2001: 459). Fakat yüksek doğal nüfus artışı karşısında kırdan kente göç, kentsel alanlarda işgücü arzının artmasına neden olmaktadır. Bu durum kentsel kayıt dışı sektöre de yansımakta ve kazançları olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda kentleşmenin olumsuz etkilerinin önlenmesi ve sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanabilmesi için kentsel inovasyon bağlamında stratejiler dikkate alınmalıdır (Terzioğlu, vd., 2020: 595).

Birleşmiş Milletler (2019)'in raporuna göre 1950'de yüksek gelirli ülkelerdeki nüfusun yaklaşık %60'ı kentsel alanlarda yaşamaktadır. Bu payın bugün %80 olduğu ve 2050'de ise yaklaşık %90'a çıkması beklenmektedir. Günümüz orta gelirli ülkelerinde de kentsel alanlarda yaşayan nüfus 1950'de yaklaşık olarak %20 seviyesinde seyretmektedir. Üst orta gelirli ülkelerde kentsel nüfusun payı bugün için yaklaşık %66'iken 2050'ye kadar %80'in üzerine çıkması beklenmektedir. Alt-orta gelirli ve düşük gelirli ülkelerde kentsel nüfus yüzdesindeki artış ise nispeten daha düşüktür. Nitekim bu ülke grubunda 2018'de kentsel alanlarda yaşayan nüfusun ilgili payları %41 ve %32'dir. Bununla birlikte, her iki ülke grubunun da önümüzdeki yıllarda diğerlerine göre daha yüksek bir kentleşme hızı yaşaması beklenmektedir. 2050 yılına kadar, alt-orta ve düşük gelirli ülkelerin, nüfuslarının sırasıyla %60 ve %50'den fazlasının ise kentsel alanlarda ikamet etmesi beklenmektedir (UN, 2019: 7).

Süreklilik kazanan göç akımının olumsuz etkilerini ortadan kaldıracak veya hafifletebilecek konut, eğitim, sağlık ve istihdam yapılarında gerekli şartlar sağlanmadığında yerleşim yerleri yoksulluk üretir hale dönüşmektedir (Çolakoğlu, 2003: 469). Öyle ki artık göç bir zamanlar kırdan kente işgücü ihtiyacını karşılayan bir unsur olarak görülmesinin aksine kentsel işgücü fazlalığına sebep olan ana faktör olarak değerlendirilmektedir. Özellikle iç göç akımının yüksek olduğu ülkelerde yatırımların yetersiz olmasına karşın göçmen sayısındaki artış istihdam sorunlarına yol açmaktadır (Terzioğlu, vd., 2021: 87). Dolayısıyla göç akımları, kentsel-kırsal alanlar arasında büyüyen

ekonomik ve yapısal dengesizliklerin neden olduğu mevcut kentsel işsizlik sorunlarını şiddetlendirmeye devam eden bir unsur mahiyetindedir (Todaro, 1980: 362).

Sonuçta kırsal kesimdeki yüksek nüfus artışı ve tarımdaki makineleşme kaynaklı verimlilik artışı, insanları kırsal alanların dışına itmekte ve bu da enformel sektörün genişlemesine sebep olmaktadır (Bulutay ve Taştı, 2004: 16). Üretim sürecinin dışında kalınması hayatını idame ettirmek için gerekli gelirden de mahrum kalmak anlamına gediğinden, toplumdaki işsizler en yoksul kesimi oluşturmaktadır. Bu durumda istihdam olanaklarının gelişmesi ve işsizliğin azaltılması, gelir dağılımındaki adaletsizliğin ve yoksulluğun engellemesinde en önemli öncelikleri oluşturmaktadır (Çalışkan, 2010: 95). Ayrıca göç eden kişiler kent merkezleri dışında kalmış bölgelerde yerleşim imkânı bulmakta ve yoksulluğun mekânsal olarak yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Kentlerin kıyısında yaşamak durumunda kalan göçmenler yeterli iş olanaklarına ulaşamamakta ve bu durum da yoksulluk ve işsizliği körüklemektedir (Taş ve Özcan, 2013: 290). Öyleyse göç sonucunda insanlar işsizlik, yoksulluk, gelir dağılımında adaletsizlik, gecekondulaşma ve kayıt dışı çalışma gibi bir takım temel sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir.

Bu kapsamda özellikle iç göç akımları itibariyle yoksulluk göstergelerinin bir yerleşim yerinin net göç hızını belirleyeceği beklentisi oluşmaktadır. Nihayetinde yoksulluğun yaygın olduğu bir yerleşim yerinde refah düzeyi düşük olan bireyler daha iyi yaşam koşullarına sahip olacaklarını düşündükleri bölgelere göç etme eğiliminde olacaktırlar. Ayrıca bir yerleşim yerinde yoksulluğun yaygınlığı söz konusu yerleşim yerinin daha iyi yaşam alanı ve refah fırsatı sunamayacağına ilişkin somut bir karene şeklinde değerlendirilebilir. Doğal olarak böylesine bir yerleşim yerinin çekim merkezi olması ya da yoğun göç alması beklenemez. Ancak bu etkileşim yoksulluk olgusunun neye göre ve nasıl tanımlandığıyla doğrudan ilişkilidir. Bunun yanında yoksulluğa ek olarak bir yerleşim yerindeki iş imkânları, gelir seviyesi, ticaret hacmi, sunulan kamu hizmetlerinin kalitesi ve yeterliliği ya da nüfus ölçüğü gibi faktörler de göç akımının yönünü doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir.

2.Literatür İncelemesi

Literatürde yoksulluk ve göç arasındaki ilişki, çoğunlukla teorik ve kısıtlı düzeyde de ampirik yöntemlerle incelenmiştir. Yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular genel itibariyle yoksulluk ve göç arasındaki ilişkinin ülkelerin ekonomik dinamiklerinden etkilendiğini göstermektedir. Bu noktada, özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere, insanlar işsizlik ve işsizliğin neden olduğu yoksulluk sebebiyle göç etmektedir (Akan ve Arslan, 2008; Akyıldız ve Ertürk, 2021; Chamaratana ve Sangseema, 2018; Cimpoeru, 2020; Datta 2004; Davies vd. 2001; Etzo, 2011; Filiztekin ve Gökhan, 2008; Kainth, 2010; Öndes ve Kızılgöl, 2020; Pissarides ve Wadsworth, 1989; Yüksel vd., 2016). Ancak göç her zaman yoksulluktan kurtulmak için yeterli değildir. Çünkü az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, az sayıdaki gelişmiş belirli bölgelere ve kent merkezlerine yapılan göç akımlarına karşılık yeterli istihdam koşullarının sağlanamaması yoksulluğun derinleşmesine neden olabilmektedir.

Nitekim Kaygalak (2001) ve Çolakoğlu (2003), kentsel yoksulluk ile göçün karşılıklı olarak etkileşim içerisinde olan iki olgu olduğunu ifade etmektedir. Bilhassa az gelişmiş ülkelerde kent yoksulluğunun meydana gelmesinde göç önemli bir etki oluştururken kentlerdeki yoksulluğun olumsuz etkisine daha fazla maruz kalan da yine göç eden kesim olmaktadır. Kentlerdeki konut, eğitim, sağlık ve istihdam yapıları uygun şekilde oluşturulmadığında ise yoksulluk kısır döngüsü oluşmaktadır. Bunun yanında Taş ve Özcan (2013)’a göre göçmenler geldikleri kentlerde yer edinemedikleri için kentin çevre bölgelerinde az gelişmiş mahallelerde yaşamayı tercih etmektedirler. Kent merkezine ulaşamayan göçmenler kentin sosyal, iktisadi ve kültürel olanaklarından faydalanamadığından iş bulmaları zorlaşmakta, yaşamlarını idame ettirecekleri yeterli gelir elde etme ihtimalleri azalmaktadır. Tüm bu imkânsızlıklar ise yoksulluğun daha da artmasına neden olmaktadır. Gerçekten Ravallion vd. (2007) ile Christiaensen vd. (2013) ampirik çalışmalarında elde ettikleri bulgulara dayanarak kentleşmenin yoksulluğun azaltılmasında oldukça önemli olduğunu tespit etmiştir. Fakat Miranti (2010), göç ve

yoksulluk arasındaki ilişkinin belirsiz olduğunu ve işgücü piyasasının rolüne bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Sigeze ve Ballı (2016) ise çalışmasında, 2008-2014 döneminde Düzey 1 bölgelerinde net göçün belirleyicilerini, Genelleştirilmiş En Küçük Kareler yöntemiyle araştırmıştır. Çalışma sonucunda, yoksulluk ve terör olaylarının net göç hızını azalttığı; işsizlik oranı, kişi başı elektrik ve ihracat miktarının bölgenin net göç hızını anlamlı ve pozitif etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Yine Özbilgin (2016), 2008-2013 dönemi için Türkiye’de yoksulluğun belirleyicilerine yönelik yapmış olduğu çalışmada, ihracat düzeyindeki artışın yoksulluğu azalttığı, göç ve nüfus artış hızındaki artışa karşın istihdam artışının aynı oranda gerçekleşmemesinin ise kentsel yoksulluğu artırdığını tespit etmiştir. Ayrıca istihdam içindeki ücretli kesimin artmasının kentsel yoksulluğu artırdığı ulaşılan bir diğer sonuçtur. Bunun yanında Wilson vd. (2019), 1971-2012 dönemi için Hindistan’a yönelik yapmış oldukları çalışmada, uyguladıkları Eşbütünleşme ve Sistem GMM sonuçlarına göre göç ve yoksulluğun birbirini karşılıklı olarak pozitif yönlü etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Kentsel yoksulluk ve kentleşme arasında önemli, uzun dönemli ve çift yönlü ilişki bulunurken, artan kentsel nüfusun Hindistan’da kentsel yoksulluğu artırdığı tespit edilmiştir. Turan (2022) ise, 22 OECD ülkesinde 2005-2019 dönemi için yoksulluk ve göç ilişkisini panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada alınan göçün yoksulluk üzerinde herhangi bir etkisine ulaşılmamıştır. Ancak oluşturulan modelde gelişmiş ülkelerin de yer alması ve bu ülkelerde göç politikalarının etkin bir şekilde gerçekleştiriliyor olmasının bu sonucu etkileyen önemli bir faktör olduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak göç ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik ampirik bulgularda fikir birliği sağlanamamıştır. Bu ilişki şüphesiz, ülkelerin ekonomik yapılarına bağlı olarak şekillenmektedir.

Gerçekten Memon (2005), Pakistan’daki 1997-1998 yılı resmi anket verilerini kullanarak yapmış olduğu çalışmada, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki gelir farklılıklarının göçü tetiklediğini tespit etmiştir. Ayrıca tarım arazisine yeterli erişimin olmaması da göçe hız kazandırmaktadır. Öte yandan, beşerî sermayenin artmasının da göç kararı ve ücret beklentisi üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Çelik (2006) ise Türkiye’de iç göçün itici ve çekici faktörlerini 81 il düzeyinde araştırmıştır. Çalışmada kırdan kente göçün yoğun olarak gerçekleştiği görülmektedir. Toprak arzının yetersiz olması ve tarımda makineleşmenin sonucunda meydana gelen işsizlik, kırdan kente göçe neden olan itici güçler arasındadır. Diğer bir itici güç ise güvenlik sorunudur. Kentlerde yaşanan sanayileşmenin istihdam talebini artırmasıyla işgücü ihtiyacı doğması ve ücretlerde yaşanan gelişmeler ise çekici güç olarak tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra eğitim ve sağlık hizmetlerinin kentlerde daha iyi olanaklarla sunulması göçü etkileyen faktörler olarak açıklanmaktadır. Gimba ve Kumshe (2011)’de, Nijerya’nın Borno eyaletindeki kırdan kente göçün nedenlerini anket yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmada daha iyi eğitim, istihdam ve iş fırsatlarının kırsal bölgeden kentlere göçün nedeni olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kırsal bölgelerdeki yoksulluk, işsizlik, kıtlık ve yetersiz sosyal olanaklar da göçe neden olan diğer faktörlerdendir. Davies vd. (2001), 1986-1997 dönemi için Amerika Birleşik Devletleri’ndeki eyaletler arası göçlerle ilgili hipotezleri koşullu logit modeliyle incelemiştir. Çalışmada göçmenlerin, işsizlik oranı yüksek yerleri tercih etmediği, nispeten daha yüksek kişi başına gelire veya daha iyi ekonomik fırsatlara sahip yerlere taşınma olasılığının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Etzo (2011)’da İtalya’da 1996-2005 dönemi verilerini kullanarak uygulamış olduğu panel veri analizi sonuçlarına göre kişi başına GSYİH ve işsizlik oranlarının iç göçü etkileyen önemli faktörlerden olduğunu açıklamıştır. Tutar ve Özyakışır (2013) TRA2 Bölgesi’nden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul’a göç etmiş 1944 kişiyle anket çalışması yapmıştır. Anket sonuçlarına göre göçün sebebi olarak %88 oranla ekonomik nedenler, %54 oranla eğitim, %49 oranda akraba bağları, %47 oranla sosyal yaşamın sınırlılığı ve son olarak %36 oran ile önceden bölgeye göç edenlerin tavsiyeleri yer almaktadır. Chamunorwa ve Mlambo (2014), Güney Afrika’da 1980-2010 dönemi verileriyle uygulamış olduğu en küçük kareler yöntemi sonuçlarına dayanarak göç ve işsizlik arasında pozitif bir ilişki olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca eğitim ve ekonomik büyümedeki gelişmelerin ise işsizliği azalttığı belirtilmektedir.

Tümtaş (2009), Marmaris ve Mersin’de göçün nedenlerini anket yöntemiyle araştırmıştır. Çalışmada söz konusu yerleşim yerlerinde 1990 sonrası zorunlu göçün arttığı ve yoksulluğun da bu doğrultuda evrildiği belirtilirken, yoksulluk kaynaklı enformel sektörlerin de yaygınlaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca mevsimlik işsizlik ve geçim sıkıntısı gibi ekonomik faktörlerin mevsimlik göçe neden olduğu da ulaşılan sonuçlardandır. Zorunlu, gönüllü veya geçici göç olarak ayrılmaksızın ulaşılan sonuçlarda dikkat çekilen en önemli husus ise göçmenlerin büyük çoğunluğunun ortak noktasının yoksulluk olmasıdır. Diğer taraftan Guriev ve Vakulenko (2015), 1996-2010 dönemi için Rusya’da bölgelerarası göç akımlarına ilişkin işgücü hareketliliğinin önündeki engelleri incelemiştir. Çalışmada gelir ve göç arasında tekdüze olmayan bir ilişki olduğu ve daha zengin bölgelerin daha az göç verdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte en yoksul bölgelerde, gelirdeki artış daha yüksek göçle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla potansiyel göçmenler düşük gelirli bölgeleri terk etmek istemektedirler.

Chapman ve Bernstein (2003)’ın çalışmasında 1989-2000 dönemi için ABD’de göçmen nüfusundaki artışın yoksulluğu artırmadığı ve yoksulluk oranlarının yerlilere karşın göçmenlerde daha hızlı düştüğü açıklanmaktadır. Kundu ve Sarangi (2007) ise Hindistan’da 1999-2000 dönemi için kentsel alanlardaki göç modelini ve sosyo-ekonomik ilişkileri logit regresyon yöntemiyle incelemiştir. Çalışmaya göre büyük bir şehirde bir kişinin yoksul olma olasılığı diğer herhangi bir kent merkezine kıyasla daha düşüktür. Sonuçlar göçün, ekonomik refahı iyileştirmenin ve yoksulluktan kaçmanın önemli bir aracı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Rogan vd. (2009), KwaZulu-Natal’daki göç ve yoksulluğa ilişkin il düzeyinde bir çalışma gerçekleştirmiştir. Nüfus sayımı verileri, işgücüne yönelik anketler ve panel verileri kullanılarak il düzeyinde yapılan göç ve yoksulluk analizi, göç ile hanehalkı refahı arasında önemli bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmada hem hane hem de idari bölge düzeyinde göç ve refah arasında güçlü bir bağlantı olduğu da belirlenmiştir.

Christiaensen ve Todo (2014), 51 gelişmekte olan ülke kapsamında 1980-2004 dönemi için yapmış oldukları çalışmada, göçün yoksulluğu azalttığı öne sürülmektedir. Ancak mega şehirlerdeki yığılma yoksulluğun azalması noktasında anlamlı bir etki göstermemektedir. Nguyen vd. (2015) ise çalışmasında, Vietnam’ın üç şehrinde göç, yoksulluk ve kırsal hanelerin refahı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2007-2010 dönemi verilerini kapsayan ve probit modelde elde edilen sonuçlara göre göç, tarımsal ve ekonomik şoka maruz kalan hanelerin geçimlerini sağlamak adına başvurdukları bir yol olarak açıklanmaktadır. Çalışmada göçün gelir artışı etkilerine sahip olduğu ve bu etkilerin sadece göçmen hanelerin yoksulluktan kurtulmasına yardımcı olmakla kalmadığı, aynı zamanda kırsal alanlardaki yoksulluk durumunu da iyileştirdiği tespit edilmiştir. Bunun yanında Miranti (2019), Endonezya’daki kentleşme, iç göç, kentsel yoksulluk ile kentsel eşitsizlik sorunlarını ve bu olguların karşılıklı bağımlılıklarını incelemiştir. Araştırmaya göre kentsel yoksulluk ve kentsel eşitsizlik arasında nedensellik ilişkisi bulunurken, kırdan kente göç yoluyla kentleşmenin yoksulluğu azalttığı tespit edilmiştir. Böylece çalışmada yoksulluk kadar eşitsizliğin de önemli olduğu vurgulanarak bu doğrultuda politikaların uygulanması gerektiği önerilmektedir. Zambak ve Özgür (2019) ise çalışmasında, Türkiye’de iç göçün yoksulluk üzerine etkisini tahmin edebilmek için 2008-2014 dönemi veri setiyle panel veri analizi uygulamıştır. Araştırmada tarım sektörünün ağırlıklı olduğu bölgelerden yapılan göçün yoksul sayısını azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Yine Sarker vd. (2020), Bangladeş’te 1991-2011 yıllarına ait demografik hane halkı anketi verilerini kullanarak iç göç ve yoksulluğu ele almışlardır. Teorik incelemede göç ve yoksulluğa ilişkin, yoksulluğun bir faktörü olarak göç, göçün ana nedeni olarak yoksulluk ve yoksulluğun bir sonucu olarak göç gibi üç alternatif patika gösterilmektedir. Ampirik sonuçlar, göçün sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda hane halkı düzeyinde, topluluk düzeyinde ve ulusal düzeyde de yoksulluğun azaltılmasında büyük etkisi olduğuna işaret etmektedir.

Çelikkaya ve Atilla (2020) ise Türkiye’de 26 bölgenin 2014-2018 dönemine ilişkin verileriyle dinamik panel veri analizi ile değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada iç göçteki artışın yoksulluğu artırdığı, istihdamdaki artışın ise yoksulluğu azalttığı tespit edilmiştir. Bunun yanında

Yıldız ve Alaeddinoğlu (2011), Hakkâri’de 160 haneye yönelik bir anket çalışması yaparak frekans analizi gerçekleştirmiştir. Analiz sonucunda göçlerin çoğunluğunun 1990 yılı sonrası zorunlu şartlara dayandığı belirlenmiştir. Ayrıca göç öncesi sınırlı kırsal geçim kaynaklarına sahip olan insanların görece bir yoksulluk içinde yaşarken kente yapılan göçle mutlak yoksullukla karşı karşıya kaldıkları ileri sürülmektedir. Çalışmadaki diğer bir tespit ise Hakkâri kentindeki göçlerden kaynaklanan yoksulluğun toplumsal kutuplaşmayı arttırdığıdır.

Ayrıca Temel (2017), Manisa’ya Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nden yaşanan göçün belirleyici faktörlerini tespit etmek amacıyla yaptığı anket çalışmasında bireyleri göçe zorlayan şartlardan birinin de yoksulluk sınırı altında yaşamaları olduğu tespit edilmiştir. Bireyler göç ederek yaşam koşullarının eskiye oranla hem ekonomik hem de sosyo-kültürel anlamda iyileştiğini ve kentin sağlık, eğitim ve eğlence gibi olanaklarından geliri oranında yararlandıklarını dile getirmişlerdir. Levent ve Arvas (2019), 2008-2017 dönemine ait verilerle Türkiye’de Düzey 1 bölgeleri için yapmış oldukları panel veri analizi sonucunda kişi başına gelirdeki düşüklüğün yoksulluğu artırdığı, ancak net göç hızı ve eğitim düzeyinin artmasının yoksulluğu azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır. Huan vd. (2022), 2010-2019 dönemi için Vietnam’da yapmış olduğu çalışmada göçün yoksulluğun azaltılması üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Bunun yanında çalışmada bir ildeki eğitilmiş çalışan oranındaki artışın ise yoksulluğun azaltılmasında güçlü bir etkisi olduğu tespit edilmiş ve beşerî sermayenin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca kentleşmenin yoksulluğun azaltılması üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu ve tarım sektöründe çalışanların tarım dışı sektörlerle göre yoksul olma olasılığının daha yüksek olduğu da bulgular arasında yer almaktadır.

Yoksulluk ve göç arasındaki etkileşimin farklı yöntemlerle ele alındığı ilgili literatür bağlamında bu çalışmanın odak noktasındaki temel problem ise yoksulluğun iç göç akımlarını mekânsal bir düzlemde nasıl ve hangi yönde etkilediğidir. Bu temel sorunsalın yanı sıra yerleşim yerlerinin refah göstergesi olarak referans alınabilecek ihracat hacmi, istihdam yapısı, nüfus yoğunluğu ve kamu harcamaları gibi faktörlerin bölgeler itibariyle alınan ve verilen göç üzerinde ne gibi etkileri olacağı da çalışmanın ampirik kısmında yanıt aranan bir diğer başlıktır.

3. Ampirik Analiz

3.1. Yöntem, Veri Seti, Araştırma Hipotezi ve Modeller

Çalışmada yoksulluğun iç göç üzerindeki etkilerini belirleyebilmek amacıyla mekânsal ekonometriden yararlanılmıştır. Panel veriyi esas alan modellerde yatay kesit bağımlılığı, kesitler arası korelasyon ya da değişen varyans gibi temel varsayımlardan sapmaları dikkate alarak daha etkin ve tutarlı tahminler türeten pek çok teknik geliştirilmiştir. Bu kapsamda mekânsal ekonometrik modeller özellikle yatay birimler arasındaki şokların birbirlerine etki etmesi sorunsalına odaklanmaktadır. Son yıllarda iktisadi araştırmalar temelinde de sıklıkla kullanılmaya başlanan mekânsal ekonometri, kesit veya panel veri gözlemlerinde mekânsal etkileşim ile ilgilenen ampirik metodolojinin bir alt dalıdır (Anselin, 1988: 8). Dolayısıyla bu yöntemin başlıca odak noktası, panel bir veri setinde var olan mekânsal etkilerdir. Çünkü mekânsal ekonometriye göre iktisadi açıdan herhangi bir bireysel veya toplu karar, komşu mekânsal birimlerde alınan kararlardan da etkilenme potansiyelindedir (Arbia, 2011: 386).

Klasik doğrusal regresyon modelinin önemli bir varsayımı, her gözlemin diğer gözlemlerden bağımsız olduğu şeklindedir. Mekânsal modeller ise bir bölgede gerçekleşen faaliyet türlerinin komşu bölgedekilerden bağımsız olmadığını varsaymakta ve uzaydaki bölgelerin birbiriyle olan ilişkilerine odaklanmaktadır (LeSage, 2015: 23). Bu ilişki, mekânsal bağımlılık (mekânsal otokorelasyon) ya da mekânsal heterojenlikten kaynaklı olabilmektedir (Anselin, 2003: 312). Mekânsal bağımlılık, coğrafi mekânda gözlemlenen ve bağımsız olarak ölçülen değerler arasındaki korelasyonun derecesini ifade etmektedir (Crawford, 2009: 33). Anselin (1989) ise mekânsal bağımlılığı, “yakın konumların birbirini etkileme ve benzer niteliklere sahip olma eğilimi” olarak açıklamaktadır. Mekânsal bağımlılık birçok mekânsal veri kümesi için geçerlidir. Bu durum ise W. Tobler’in Birinci Coğrafya

Yasası’nda belirttiği “her şey diğer her şeyle ilişkiliyken, birbirine yakın olan şeyler, birbirinden uzak olanlardan daha fazla ilişkili olma eğilimindedir” ifadesiyle karşılık bulmaktadır (Crawford, 2009: 33). Mekânsal heterojenlik ise ya bir regresyon modelinde sabit olmayan hata varyansları ya da değişken regresyon katsayılarıyla açıklanan istikrarsızlığı yansıtmaktadır. Mekânsal bağımlılık durumunun aksine, mekânsal heterojenlikten kaynaklanan problemlerin çözümünde ise klasik ekonometrik teknikler de kullanılmaktadır (Anselin, 1988: 9).

Mekânsal ekonometride bölgeler veya birimler arasındaki konumdan kaynaklanan ilişkiyi ortaya çıkarmak için ağırlık matrislerinden (W) yararlanılmaktadır. Söz konusu birimler için fiziki konumlarına göre coğrafi ağırlık değerleri atanmaktadır. Buna karşılık, bölgeler arasındaki ilişki ve etkileşime odaklanıldığında ise sosyo-ekonomik ağırlıklandırma tekniklerine başvurulmaktadır. Tüm bu tekniklerin ortak amacı, birimler arasındaki bağlantıların ve ilişkinin nasıl gerçekleştiğini açıklayabilmektir (Tatlı ve Tatoğlu, 2021: 96). Dolayısıyla ağırlık matrisinin inşası mekânsal panel veri analizi yönteminde kritik öneme sahiptir.

Genel olarak mekânsal modellerde, birimler arasındaki etkileşimler W ile gösterilen ve $N \times N$ boyutunda bir kare matrisiyle ifade edilmektedir. Buradaki “ N ” coğrafi alana (kesit, bölge, şehir, ülke vb.) işaret etmektedir. Matristeki her bir konum W_{ij} ile gösterilirken; i matristeki satırı ve j ise matristeki sütunu göstermektedir. W_{ij} sıfıra eşit olduğunda i ve j bölgelerinde komşuluk ilişkisi olmadığı, bire eşit olduğunda komşuluk ilişkisi bulunduğu varsayılmaktadır (Anselin, 1988: 19). Komşuluk ise sınır komşuluğu ve uzaklığa dayalı komşuluk olmak üzere ikiye ayrılabilir (Çelebioğlu ve Dall’Erba, 2010: 388).

Yoksulluğun iç göç üzerindeki etkilerini Türkiye özelinde incelemeyi amaç edinen bu çalışmada verilere ulaşılabilirlik araştırma sürecinin en önemli kısıtını belirlemiştir. Bu kısıt çerçevesinde gerçekleştirilen analiz 2014-2020 yılları arasında 26 İstatistik Bölge Birimini (Düzyey 2) kapsamaktadır. Veriler T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanlarından derlenmiştir. Tablo 1’de çalışmada kullanılan değişkenlere ait açıklamalara ve betimsel istatistiklere yer verilmektedir.

Tablo 1: Kullanılan Değişkenler ve Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

KOD	DEĞİŞKEN	KAYNAĞI						
ALG	Bölgesel düzeyde alınan göçün bölge nüfusuna oranı	TÜİK						
VERG	Bölgesel düzeyde verilen göçün bölge nüfusuna oranı	TÜİK						
KBİ	Bölgesel düzeyde kişi başına düşen ihracat miktarı	TÜİK						
İO	Bölgesel düzeyde işgücüne katılım oranı	TÜİK						
NÜFA	Bölgesel nüfus artış hızı	TÜİK						
YOKS	Bölgenin yoksul sayısı	TÜİK						
KH	Bölgesel düzeyde kamu harcamalarının GSYİH’ye oranı	Muhasebat Genel Müdürlüğü						
		ALG	VERG	KBİ	İO	NÜFA	YOKS	KH
Ortalama		0,033	0,034	1184,437	50,696	0,011	527071,4	0,149
Medyan		0,031	0,030	809,004	51,000	0,011	420000,0	0,125
Maksimum		0,106	0,068	5900,518	59,700	0,067	3149000	0,361
Minimum		0,019	0,019	25,553	37,100	-0,032	102000,0	0,033
Std. Sapma		0,011	0,010	1269,695	4,410	0,011	490856,2	0,074
Gözlem		182	182	182	182	182	182	182

Araştırmanın ele aldığı temel hipotez “yoksulluğun iç göç üzerinde etkisi vardır” şeklindedir. Bu hipotezi test edebilmek için Dücan (2016), Sigeze ve Ballı (2016), Çelikay (2017), Yerdelen Tatoğlu (2017) ile Öndes ve Kızılgöl (2020) çalışmalarından yararlanılarak iki temel model kurgulanmıştır. Bunlar sırasıyla;

$$AG_{it} = \beta_0 + \beta_1 KBİ_{it} + \beta_2 İO_{it} + \beta_3 NÜFA_{it} + \beta_4 YOKS_{it} + \beta_5 KH_{it} + e_{it} \quad (1)$$

$$VG_{it} = \beta_0 + \beta_1 KBİ_{it} + \beta_2 İO_{it} + \beta_3 NÜFA_{it} + \beta_4 YOKS_{it} + \beta_5 KH_{it} + e_{it} \quad (2)$$

olup, formül (1)'de yer alan Model 1, bağımsız değişkenlerin spesifik olarak da yoksulluk olgusunun alınan göç (AG) üzerindeki etkisini sınamaktadır. Formül (2)'de yer verilen Model 2'de ise verilen göç (VG) bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. İki modelde de “i” bölgeleri, “t” zamanı ve “e” hata terimini göstermektedir. Bunun yanında “KBI” kişi başına düşen ihracat miktarını, “İO” işgücüne katılma oranını, “NÜFA” nüfus artış oranını, “YOKS” yoksul sayısını ve “KH” ise bölgesel kamu harcamasının GSYH'ye oranını temsil etmektedir.

Literatürde yer alan pek çok araştırmanın ortak bulgusuna göre insanlar yoksulluğun daha yoğun şekilde hissedildiği yerleşim yerlerinden daha iyi yaşam koşullarına ulaşma gayesiyle çareyi göç etmekte aramaktadır (Nguyen vd., 2015; Temel, 2017; Miraanti, 2019; Sarker vd., 2020). Hiç şüphesiz ki buradaki temel motivasyon kaynağı, göç edilecek yerde daha fazla gelir elde etmenin yanı sıra istihdam olanaklarının ve çeşitliliğinin de varlığıdır. Buradan hareketle yoksulluğun alınan göç ile ters, verilen göç ile doğru yönlü bir ilişki içerisinde olması beklenmektedir. Ayrıca modellerin tahmin gücünü artırabilmek amacıyla kişi başı ihracat miktarı, işgücüne katılma oranı, nüfus artış oranı ve kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı modellerde kontrol değişken olarak kullanılmıştır. Kişi başı ihracat düzeyi ele alınan birimdeki sanayi sektörünün ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin bir göstergesidir. Nitekim göç yoğunlukla ekonomik kaygıyla gerçekleştirildiği için hedef bölgenin ekonomik gelişmişlik düzeyi ve faaliyet çeşitliliği verilen kararda etkili olmaktadır (Girma ve Yu, 2002; Rangan ve Sengul, 2009; Buzdağlı ve Kızıltan, 2011; Karagöz, 2011). Bu durumda ihracat işlemlerinin artmasıyla alınan göçün de artması beklenirken, verilen göçün azalması beklenir. İşgücüne katılma oranı ise bir bölgedeki aktif çalışma hayatında olanların çalışma çağındakilere oranlanmasıyla hesaplanır. Dolayısıyla bu oran sayesinde bölgenin istihdam olanaklarının durumu hakkında genel bir değerlendirme yapılabilmektedir (Bahar ve Bingöl, 2010; Hilmi ve Karagöl, 2019). İşgücüne katılma oranı yüksek olan bölgelerin nispeten daha fazla göç alması beklenmektedir. Diğer bir kontrol değişken olan nüfus artış oranı, bir bölgenin güncel nüfusunun önceki yıl nüfusuna göre artışını yansıtmaktadır. Nüfus artış oranı pozitif olabildiği gibi nüfusun önceki yıla göre düşmesi durumunda negatif değerle açıklanmaktadır. Nüfus artış oranının yüksek olması bölgenin doğal nüfus artışına ek olarak göç aldığı ve bir çekim merkezi olduğunun da göstergesidir. Gerçekten bölgelerin bir kısmında nüfus artış oranı pozitifken, bir kısmında ise negatiftir. Ayrıca göçün miktatıs etkisi oluşturması nüfus artış oranını pozitif etkilemekte ve nüfusun belirli bölgelerde kümelenmesine neden olmaktadır (Sağlam, 2006; Erkan ve Aydın, 2010; Khalaf, 2019). Dolayısıyla nüfus artış oranının bölgenin aldığı göçü pozitif, verdiği göçü ise negatif etkilemesi beklenmektedir. Son olarak modellerde etkisi test edilen bir diğer değişken de kamu harcamalarıdır. Kamu harcamalarının özellikle üretim, tüketim, yatırım ve istihdam üzerine etkisi birçok farklı çalışmada ele alınmıştır (Çelikay, 2017; Dökmen ve Tosuner, 2019; Bıçaksız ve Çelikay, 2021; Çelikay, 2023). Kamu harcamaları maliye politikası araçlarından birini oluşturmakta ve ülkelerin mali amaçları doğrultusunda aktif olarak kullanılmaktadır. Ayrıca kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı bir yerleşim yerinde kamu müdahalesinin büyüklüğünü de göstermektedir. Dolayısıyla kamu harcamalarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, iller ve bölgeler arasında verimli ve etkin kullanımına bağlı olarak çeşitli bölgelerin göç çeken merkezlere dönüşebileceği varsayılmaktadır. Buradan hareketle kamu harcamalarının GSYİH içindeki payının verilen göç ile ters, alınan göç ile doğru orantılı bir ilişki içerisinde olması beklenmektedir.

3.2. Bulgular

Türkiye'de 26 İstatistikî Bölge Birimini esas alarak yoksulluğun iç göç üzerindeki etkisini tahmin edebilmek amacıyla izlenen analiz sürecinde temel varsayım modellerde mekânsal bağımlılığın olduğudur. Mekânsal bağımlılığın olmadığı bir durumda ise klasik panel veri analizi yönteminin uygun olacağı kabul edilecektir. Bu kapsamda ilk aşamada modellerde mekânsal bağımlılığın varlığına ilişkin varsayım gerçekleştirilen öncül testlerle sınanmıştır.

Tablo 2: Mekânsal Bağımlılık Test Sonuçları

		Model 1		Model 2	
		Test İstatistiği	Test İstatistiği	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Mekânsal Bağımlılık Testleri	Global Moran MI	2,589	0,0096***	3,744	0,0002***
	Global Geary G	-1,650	0,0290**	-2,309	0,0209**
	Global Getis-Ords go	-2,589	0,0096***	-3,244	0,0002***
	Moran MI Error Test	48,017	0,0126**	69,437	0,0004***
Gecikme Testleri	LM-SEM	5,550	0,0185**	11,5103	0,0007***
	Güçlü LM SEM	4,960	0,0000***	4,950	0,0000***
	LM-SAR	35,545	0,0000***	48,593	0,0000***
	Güçlü LM-SAR	4,960	0,0000***	4,950	0,0000***

Not:*** ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 2, mekânsal bağımlılık testlerinin sonuçlarına yer vermektedir. Test sonuçlarına göre gerek Model 1 gerekse Model 2 için “mekânsal etki yoktur” şeklindeki boş hipotez istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde reddedilmektedir ($p < 0,01$ ve $p < 0,05$). Dolayısıyla kurgulanan iki modelde de mekânsal etki olup, klasik panel veri analizi yöntemleri tahmin için yeterli değildir. Ayrıca modellerde optimal mekânsal gecikmenin belirlenmesi ve mekânsal hata modellerinin seçimi için Lagrange Çarpımı Testleri (LM) kullanılmıştır (Joshi ve Gebremedhin, 2012: 121). Tablo 2’de yer alan ve “Ele alınan modelde mekânsal gecikme yoktur” şeklindeki boş hipotezi sıyanan LM testleri, iki model için de mekânsal gecikme modellerinin tahmin için daha uygun olduğunu göstermiştir ($p < 0,01$ ve $p < 0,05$).

Mekânsal panel veri analizinde gecikme modelleri genel olarak Mekânsal Otoregresif (SAR), Mekânsal Otoregresif Karma (SAC) ve Mekânsal Durbin (SDM) yöntemlerini içermektedir. Üç farklı yöntem arasında tercih yapılabilmesi için birtakım yöntemlerden yararlanılabilmektedir. Bunlardan en yaygın ve güvenilir olanı Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) bilgi kriterlerinin karşılaştırılmasıdır. Buna göre modeller arasında AIC ve SIC sonuçlarının mutlak değeri en yüksek olan yöntem, uygun tahminci olarak kabul edilmektedir (Lee ve Ghosh, 2009; Çınar, 2016). Tablo 3, uygun model seçimi için yapılan testlerin sonuçlarına yer vermektedir.

Tablo 3: Mekânsal Gecikme Model Seçimi

	Model 1		
	SAR	SAC	SDM
Hausman	25,07**	-	51,20***
AIC	-427,209	-436,723	-566,864
SIC	-405,861	-412,324	-528,416
	Model 2		
	SAR	SAC	SDM
Hausman	11,00*	-	45,35***
AIC	-137,806	-129,934	-143,773
SIC	-115,378	-91,486	-118,141

Not:***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 3’te yer alan bulgulara göre iki modelde de AIC ve SIC itibarıyla en yüksek mutlak değere sahip yöntem SDM tahmincisidir. Kurgulanan modellerde uygun yöntemin seçiminin yanı sıra rassal etkiler ve sabit etkiler tahmincilerinden hangisinin tercih edilmesi gerektiği ise Hausman testiyle belirlenmektedir (Amini vd., 2012: 480). Tablo 3’te yer alan Hausman testi sonuçları, rassal etkiler ile sabit etkiler tahmincilerince elde edilen katsayılar arasında anlamlı bir farklılığın varlığını yansıtmaktadır ($p < 0,01$). Bu kapsamda iki model için de sabit etkili SDM tahmincisi en uygun mekânsal panel veri tahmincisidir. Öncül testler neticesinde Model 1 ve Model 2 için en uygun tahminci olarak belirlenen SDM, gerek bağımlı ve bağımsız değişkenler üzerinde mekânsal bir gecikme içermesi gerekse farklı kaynaklardan oluşan dışsallıkları ve yayılmaları tespit etmeye uygun

olması nedeniyle ekonomi literatüründe de sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir (LeSage ve Pace, 2009; Beer ve Riedl, 2012).

Tıpkı diğer tekniklerde olduğu gibi mekânsal panel veri analizinde de model tahminlerinde temel varsayımlardan sapmalar test edilmektedir. Model tahminini önemli ölçüde etkileyen ve literatürde sıklıkla kullanılan varsayımdan sapmalar, özellikle modellerde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Mekânsal modellerde değişen varyans sorununun tespiti Hall-Pagan LM, Wald ve White Testleriyle yapılabilmektedir. Otokorelasyonun belirlenmesinde ise Durbin h, Harvey LM, Breusch-Godfrey LM, Breusch-Pagan-Godfrey Z, Baltagi Z ve Baltagi LM Testleri kullanılabilir.

Tablo 4: Değişen Varyans ve Otokorelasyon Testleri

	TEST	Model 1	Model 2
Değişen Varyans	Hall-Pagan LM Testi	32,9256***	36,9256***
	Wald Testi	10,6301***	15,8205***
	White Testi Koenker	122,0895***	92,1060***
	White Testi B-P-G (SSR)	147,2342***	39,1550***
Otokorelasyon	Durbin h Testi	11,6512***	12,2143***
	Harvey LM Testi	135,7495***	124,8994***
	Breusch-Godfrey LM Testi	65,8880***	11,9251***
	Breusch-Pagan-Godfrey Z	9,5504***	5,4870***
	Baltagi LM Test	122,8581***	112,4532***
	Baltagi Z Test	11,0841***	10,8765***

Not: *** %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 4'te yer alan test sonuçlarına göre modellerde değişen varyans ($p < 0,01$) ve otokorelasyon ($p < 0,01$) problemleri bulunmaktadır. Bünyesinde otokorelasyon ve değişen varyans problemlerini barındıran modellerle etkin tahminler elde edebilmek amacıyla sabit etkili dirençli mekânsal Durbin modelinden yararlanılmıştır. Nihayet Tablo 5, Model 1 ve Model 2 için karşılaştırma yapmaya imkân tanıyacak şekilde en küçük kareler (EKK) ile dirençli mekânsal Durbin (SDM) modeliyle elde edilen tahmin sonuçlarına yer vermektedir.

Tablo 5: Mekânsal Panel Veri Analizi Sonuçları

	Model 1 (ALG)		Model 2 (VERG)	
	EKK	SDM	EKK	SDM
KBİ	0,0144	0,0311	-0,0807	-0,0828
İÖ	0,5533***	-0,2786**	1,0488***	0,7345*
NÜFA	10,815***	9,5713***	0,9120	0,9423
YOKS	-0,1303**	-0,0242	-0,1271	-0,0638
KH	2,4569***	0,8625	0,6341	1,3026
WKBİ		0,0651		0,0972
WİÖ		0,5947***		0,3916
WNÜFA		-4,4852***		-1,1545
WYOKS		-0,1235**		-0,1342
WKH		2,0883**		-0,4062
β_0	-5,4073***		-6,3647***	
ρ (rho)		0,5569***		0,2258***
R^2	0,72	0,82	0,09	0,11

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Model 1'e ait en küçük kareler yöntemi sonuçlarına göre kişi başına düşen ihracat miktarının alınan göç üzerindeki etkisi pozitif yönlüdür. Fakat bu katsayı istatistikî bakımdan anlamsızdır. Bunun yanında işgücüne katılım oranı, nüfus artış oranı ve kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı alınan göçü pozitif yönlü ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir ($p < 0,01$). Yoksul sayısının ise alınan göç

üzerinde negatif yönlü bir etkisi vardır ($p<0,01$). Bu sonuç bir bölgede yaygın yoksulluğun göç almaya engel bir faktör olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Model 2 için elde edilen bulgulara göre işgücüne katılım oranı verilen göçü aynı yönde ve anlamlı şekilde etkilemektedir. Buna göre işgücüne katılma oranındaki artış verilen göçü artırmaktadır. Bunun yanında kişi başına düşen ihracat miktarı, nüfus artış oranı, yoksul sayısı ve kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı değişkenlerinin verilen göç üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur.

Yapılan öncül testler Model 1 ile Model 2’de mekânsal bağımlılığın varlığını göstermektedir. Yine Tablo 5’de yer alan ρ (rho) parametresi her iki model için de mekânsal etkinin varlığını ortaya koymaktadır ($p<0,01$). Model 1’de j bölgesi için alınan göçteki %1’lik artış i bölgesindeki alınan göçü %0.55 artırırken, Model 2’de ise j bölgesi için verilen göçteki %1’lik bir artış i bölgesindeki verilen göç düzeyini %0.22 artırmaktadır. Bu sonuçlar tahmincilerin türetilmesinde en küçük kareler yöntemi yerine mekânsal etkileri içeren yöntemlerin kullanılması gerektiğini net bir şekilde göstermektedir (Elhors, 2003: 246; Anselin, 2010: 20). Model 1 ve Model 2 için sabit etkili SDM tahmincisiince her bir bağımsız değişkene ait katsayının yorumlanabilmesi ise doğrudan etki, dolaylı etki ve toplam etkinin katsayı tahminleri ile gerçekleştirilebilir (LeSage, 2008; Seldadyo vd., 2010; Golgher ve Voss, 2016; Çelik, 2021). Bu kapsamda Tablo 6, sabit etkili SDM tahmincisiince ait ayrıntılı bulgulara yer vermektedir.

Tablo 6: Doğrudan, Dolaylı ve Toplam Etkiler

		Model 1 (ALG)	Model 2 (VERG)
Doğrudan Etki	KBİ	0,0478*	-0,0752
	İÖ	-0,2024*	0,7448*
	NÜFA	9,8266***	1,0345
	YOKS	-0,0500	-0,0711
	KH	1,3602***	1,3322
Dolaylı Etki	KBİ	0,1713*	0,1039
	İÖ	0,8908***	0,6772
	NÜFA	1,7464	-1,3563
	YOKS	-0,2854**	-0,1689
	KH	5,3631***	0,2049
Toplam Etki	KBİ	0,2192**	0,0286
	İÖ	0,6883**	1,4220*
	NÜFA	11,5731***	-0,3218
	YOKS	-0,3354**	-0,2400
	KH	6,7233***	1,5372

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 6’nın ilk kısmında yer alan doğrudan etki, i kesitindeki (bölgesindeki) bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkende meydana getireceği değişikliği açıklamaktadır. Dolayısıyla doğrudan etki tahmincisi aracılığıyla elde edilen sonuçlardan, ihracat değişkeninin (KBİ) alınan göçü (ALG) pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir ($p<0,10$). Diğer bir ifadeyle i bölgesi kişi başına düşen ihracat miktarındaki %1’lik artış i bölgesindeki alınan göçün bölge nüfusu içindeki payını %0.048 artırmaktadır. Bunun yanında ihracat düzeyinin (KBİ) verilen göç (VERG) üzerindeki etkisi ise negatiftir. Modellerde yer alan bir diğer açıklayıcı değişken işgücüne katılma oranıdır. Doğrudan etki tahmincisi sonuçlarına göre işgücüne katılma oranındaki (İÖ) artışlar alınan göçü (ALG) negatif ve verilen göçü (VERG) ise pozitif etkilemektedir ($p<0,10$). Diğer bir ifadeyle, i bölgesinde işgücüne katılma oranındaki %1’lik artış, yine i bölgesindeki alınan göçün nüfus içindeki payını %0.20 azaltmaktadır. Ayrıca Model 2’ye göre i bölgesinde işgücüne katılım oranındaki %1’lik artış bölgenin verdiği göçün nüfus içindeki payını %0.74 artırmaktadır. Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutları, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve işgücü piyasasındaki dengesizlikler dikkate alındığında analiz sürecine dâhil edilen her bir bölgenin istihdam yapılarının incelenmesiyle daha etkin sonuçlara ulaşılması mümkün olacağı düşünülmektedir. Doğrudan etkiler tahmincisiince elde edilen sonuçlara göre i bölgesinin nüfus artış oranındaki (NÜFA) %1’lik artış i bölgesinde alınan göçün nüfus içindeki

payını (ALG) %9.83 artırmaktadır ($p<0,01$). Özellikle Model 1 nezdinde elde edilen bu sonuç, nüfusun belirli bölgelerde kümelenildiğini ve sosyo-ekonomik faktörler dikkate alındığında nüfus yoğunluğu fazla olan bölgelerin göç çeken merkezler haline gelebileceğini göstermektedir. Ayrıca doğrudan etkiler tahminine göre bir bölgeye yapılan kamu harcaması büyüklüğü (KH) alınan göç (ALG) üzerinde anlamlı ($p<0,01$) ve pozitif yönlü etki oluşturmaktadır. Sonuçlara göre i bölgesi için yapılan kamu harcamasının GSYİH içerisindeki payında yaşanacak %1'lik bir artış i bölgesinin aldığı göçün nüfus içindeki payını %1.36 artırmaktadır. Bu sonuçlar, kamu harcamalarının üretim, tüketim, istihdam ve yatırım üzerindeki etkileri ile birlikte değerlendirildiğinde etkin harcama kalemlerinin bölgeleri göç için bir çekim merkezi haline getireceğini de göstermektedir.

Tablo 6'nın ikinci kısmında yer alan dolaylı etki, bölgeler arasındaki komşuluk ilişkisiyle açıklanmaktadır. Buna göre bir bölgeye ait (j) bağımsız değişkenindeki değişimin komşu bölgedeki (i) bağımlı değişkeninde meydana getirdiği etki dolaylı etkiyle ölçülmektedir. Model 1'den elde edilen sonuçlar incelendiğinde j bölgesinin kişi başına düşen ihracat miktarındaki (KBİ) %1'lik artış komşu i bölgesinin aldığı göçün nüfus içindeki payını (ALG) %0.17 artırmaktadır ($p<0,10$). Benzer şekilde bir bölgedeki işgücüne katılma oranındaki (İO) artış komşu bölgenin aldığı göçü (ALG) anlamlı ve pozitif yönlü etkilemektedir ($p<0,01$). Bu iki bulguya dayalı olarak ihracatın ve işgücünün yüksek olduğu bölgelerin komşuluk ilişkisinin daha yüksek olduğu ve bu ilişkinin mekânsal yoğunlaşmayı beraberinde getirdiği ileri sürülebilmektedir. Model 1 için dolaylı etki tahmincisi ile elde edilen bir diğer bulgu kamu harcamalarına yöneliktir. Buna göre bir bölgede kamu harcamasının GSYİH'ya oranındaki (KH) artış komşu bölgelerin aldığı göçü (ALG) pozitif yönlü etkilemektedir ($p<0,01$). Son olarak yoksulluğun alınan göç üzerindeki etkisinin tahmin edildiği dolaylı etki tahmincisi sonuçları ise bir bölgede yoksul sayısındaki artışın (YOKS) komşu bölgelerin aldığı göçü (ALG) negatif etkilediğini göstermektedir ($p<0,05$). Diğer bir ifadeyle, j bölgesinin yoksul sayısındaki %1'lik artış komşu i bölgesinin aldığı göçün nüfus içindeki payını %0.28 azaltmaktadır. Bu durum, yoksulluğun daha fazla olduğu bölgelerden riskli olan komşu bölgeler yerine daha uzak bölgelere göç edilmesiyle açıklanabilmektedir. Verilen göçün bağımlı değişken olarak belirlendiği Model 2 için dolaylı etki tahmincisiince elde edilen sonuçların ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 6'nın son kısmında SDM yöntemince türetilen toplam etki tahmincisinin sonuçları yer almaktadır. Toplam etki, bağımlı değişkenin açıklanmasında doğrudan ve dolaylı etkilerin toplamını yansıtmaktadır. Dolayısıyla Model 1 için bölgesel kişi başına düşen ihracat miktarı (KBİ), işgücüne katılım oranı (İO), nüfus artış oranı (NÜFA) ve kamu harcamasının GSYİH içerisindeki payı (KH) alınan göçü pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca bu etkileşimin büyük çoğunluğu dolaylı etkilerden oluşmaktadır. Yoksul sayısındaki (YOKS) artış ise alınan göçü (ALG) negatif yönlü etkilemektedir ($p<0,01$). Yine bu etkileşim büyük ölçüde komşuluk ilişkisine dayanmaktadır. Toplam etki tahmincisiince Model 2 için elde edilen katsayılar da ise sadece işgücüne katılım oranındaki artışın (İO) verilen göçü (VERG) pozitif ve anlamlı etkilediği görülmektedir ($p<0,10$). Ayrıca her ne kadar istatistiksel olarak anlamlı olmasa da bölgesel yoksul sayısındaki artışın (YOKS) verilen göçü (VERG) negatif etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuç daha önce açıklandığı üzere yoksulluğun, yani maddi yetersizliğin göç etmeye engel olduğu görüşünü desteklemektedir.

4.Sonuç

Birey ve toplum refahının iyileştirilmesi günümüz modern devletinin öncelikli amaçlarından biridir. Göç ve yoksulluk ise refahı doğrudan etkileyen problemlerin başında gelmektedir. Bu çalışmada yoksulluğun iç göç üzerindeki mekânsal etkisi Türkiye'de 2014-2020 dönemine ait veri seti kullanılarak tahmin edilmiştir. Yapılan tanısal testler, ele alınan örneklem kısıtında 26 İstatistikî Bölge Birimi itibarıyla mekânsal bir bağımlılık ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Diğer bir ifadeyle alınan göç ve verilen göç bölgelerin komşuluk ilişkisinden etkilenmektedir. Çalışmada yoksulluğun yanı sıra kişi başına düşen ihracat miktarı, işgücüne katılım oranı, nüfus artış oranı ve

bölgesel kamu harcamasının GSYH’sine oranı şeklinde belirlenen değişkenlerin göç üzerindeki etkileri de belirlenmiştir.

Araştırma sürecinde yararlanılan yöntem, açıklayıcı değişkenlerin iç göç üzerindeki etkilerini doğrudan, dolaylı ve toplam etkiler olmak üzere üç kategoride sunmaktadır. Bu bulgulara göre bir bölgenin yoksul sayısındaki bir birimlik artış o bölgenin aldığı göçün nüfus içindeki payını (doğrudan etki) %0.05 oranında, komşu bölgelerin aldığı göçün nüfusa oranını (dolaylı etki) ise %0.28 oranında negatif yönlü etkilemektedir. Bu bulgulardan yola çıkılarak yoksulluğun alınan göç üzerindeki dolaylı etkisinin daha baskın olduğu rahatlıkla söylenebilir. Diğer bir ifadeyle bir bölgedeki yoksulluk artışı komşu bölgelerin aldığı göçü de olumsuz etkilemektedir. Buna göre insanlar yoksulluğun daha fazla yaşandığı bölgelerin komşularına değil, onun yerine daha uzak bölgelere göç etmektedir. Her ne kadar yoksulluk kırsal bölgelerde daha şiddetli bir şekilde hissedilse de günümüzde özellikle büyükşehirler başta olmak üzere kentlerdeki yoksulluk ve işsizlik azımsanmayacak düzeylere ulaştığından yakın gelecekte yoksulluğun göç üzerindeki doğrudan etkisinin daha belirgin bir şekle bürünmesi beklenmektedir. Ayrıca alınan göçün yoksulluktan negatif etkilenmesi Rogan vd. (2009), Gimba ve Kumshe (2011), Tutar ve Özyakışır (2013), Tümtaş ve Ergun (2013), Christiaensen ve Todo (2014) ve Temel (2017)’in sonuçlarını da desteklemektedir. Araştırmadan elde edilen diğer sonuçlara göre kişi başına ihracat miktarı, nüfus artış oranı ve kamu harcamaları göstergelerinin alınan göç üzerinde pozitif yönlü etkisi vardır. Dolayısıyla refah düzeyinin bir göstergesi mahiyetindeki söz konusu değişkenlerin iç göç akımları itibarıyla bir çekim etkisi oluşturduğu görülmektedir. Bunun yanında işgücüne katılma oranı bir bölge dâhilindeki alınan göçü negatif yönde etkilerken, komşu bölgelerdeki alınan göçü ise pozitif yönde etkilemektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar genel olarak bölgesel yoksulluk düzeyinin göç akımları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ekonomik gerekçelerle göç eden bireyler öncelikle hedef bölgenin ekonomik yapısına odaklanmaktadır. Kır-kent ayrımı ise bu noktada oldukça belirleyicidir. Kentsel bölgelerdeki sanayi ve hizmetler sektörünün ön plana çıkması ve kırsal bölgelere göre yüksek ücret elde edilmesi insanları göçe teşvik etmektedir. Özellikle vasıflı işgücüne istihdam sağlayacak bu sektörler, doğu bölgelerinde arka planda kalmıştır. Bu durum nitelikli işgünün bu bölgelerden göç etmesine neden olan temel faktördür. Vasıfsız işgücü ise daha çok kırsal bölgede yeterli iş kolunun bulunmaması ve işsizlik baskısıyla göçe yönelmektedir. Bahsedilen şartlar altında kamu kesimince kaynakların ülke genelinde dengeli dağılımını sağlayacak önlemler önem kazanmaktadır. Bölgeler ve sektörler arasında kaynakların dengeli dağılımı nüfusun homojen dağılımı için de oldukça belirleyicidir. Nitekim bölgeler ve sektörler arasında bir tercih yapılarak uygulanacak teşvikler göçü ve nüfus dağılımını etkilemektedir. Öyle ki uzun yıllardır Türkiye’de sanayi sektörü birincil sektör olarak desteklenmiş ve kent nüfusu önemli oranda artmıştır. Bu nedenle politika belirleyici gücün öncelikle göç veren bölgelerdeki işgücü arzı ve işgücünün niteliğiyle birlikte coğrafi koşulları da dikkate alarak istihdam oluşumuna katkı sağlaması son derece önemlidir. Özellikle sürekli göç veren kırsal bölgelerde tarımsal üretime yönelik izlenecek selektif politikalar bu dengesizliği giderebilir. Böylece işgücüne ihtiyaç duyulan faaliyet kolları artarken, toprağın/ürünün işlenme sürecindeki gelişmeler istihdam ve üretimde hem verimliliği hem de sürekliliği sağlayacaktır. Ayrıca yoğun göç veren doğu bölgelerinde daha az nüfusa sahip bazı şehirler merkez kabul edilerek ekonomik ve sosyal bakımdan cazibe alanlarına dönüştürülmesiyle yeni çekim bölgelerinin oluşması sağlanabilir. En azından analiz sürecinde gözlemlenen dolaylı etkilerin ya da mekânsal yakınlığın belirleyiciliği burada referans bir göstergedir. Gelecek çalışmalarda yeni göstergeler ve farklı analiz teknikleri ile yoksulluk ve iç göç arasındaki etkileşimin sınanması önerilmektedir. Aynı zamanda hemen her ülkeyi ilgilendiren bu konuda farklı ülkeler özelinde yapılacak çalışmalar literatürün gelişmesini sağlayacaktır.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Akan, Y. ve Arslan, İ. (2008). *Göç ekonomisi Türkiye üzerine bir uygulama*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Akyıldız, İ. E. ve Ertürk, E. (2021). Lee kuramı perspektifinden kırdan kente göçün mekaniği: Bursa örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(2), 1-17.
- Amini, S., Delgado, M.S., Henderson, D.J. ve Parmeter, C.F. (2012). Fixed vs random: The hausman test four decades later. B.H. Baltagi, R. Carter Hill, W.K. Newey, and H.L. White, (Eds.) *Essays in Honor of Jerry Hausman (Advances in Econometrics, Vol. 29)* içinde (ss.479-513). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Anselin, L. (1988). Lagrange multiplier test diagnostics for spatial dependence and spatial heterogeneity. *Geographical analysis*, 20(1), 1-17.
- Anselin, L. (1989). *What is special about spatial data? Alternative perspectives on spatial data analysis*. Technical Report (89-4). Santa Barbara, CA: National Center for Geographic Information and Analysis University of California.
- Anselin, L. (2003). Spatial econometrics. B. H. Baltagi (Ed.), *A Companion to Theoretical Econometrics* içinde (ss. 310-330). United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd.
- Arbia, G. (2011). A lustrum of SEA: recent research trends following the creation of the spatial econometrics association (2007-2011). *Spatial Economic Analysis*, 6(4), 377-395.
- Bahar, O. ve Bingöl, F. K. (2010). Türkiye’de iç göç hareketlerinin istihdam ve işgücü piyasalarına etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 43-61.
- Beer, C. ve Riedl, A. (2012). Modelling spatial externalities in panel data: The spatial durbin model revisited. *Papers in Regional Science*, 91(2), 299-318.
- Bıçaksız, A. D. ve Çelikay, F. (2021). İç göç, gelir ve sosyal harcamalar: Türkiye’de istatistiki bölge birimleri üzerine bir deneme. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 37-52.
- Bulutay, T. ve Taştı, E. (2004). *Informal sector in the Turkish labour market*. TEA Working Papers, No. 2004/22, Ankara: Turkish Economic Association.
- Buzdağlı, Ö. ve Kızıltan, A. (2011). Göç-ticaret ilişkisi: Türkiye’nin tüketim malı ihracatı üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 65-75.
- Castañeda, A., Dung, D., David, N., Minh, C. N., Hiroki, U. ve João P. A. (2018). A new profile of the global poor. *World Development*, 101, 250-267.
- Chamaratana, T. ve Sangseema, T. (2018). Moving on the Chain: Push-pull factors affecting the migration of laotian workers to Udon Thani, Thailand. *European Journal of Social Science Education and Research*, 5(2), 99-105.
- Chamunorwa, W. ve Mlambo, C. (2014). The unemployment impact of immigration in South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(20), 2631-2640.
- Chapman, J. ve Bernstein, J. (2003). Immigration and poverty: How are they linked. *Monthly Labor Review*, 126, 10-15.
- Christiaensen, L. ve Todo, Y. (2014). Poverty reduction during the rural-urban transformation-the role of the missing middle. *World Development*, 63, 43-58.
- Christiaensen, L., De Weerd, J. ve Todo, Y. (2013). Urbanization and poverty reduction: The role of rural diversification and secondary towns. *Agricultural Economics*, 44(4-5), 435-447.

- Cimpoeru, S. (2020). Macro-economic determinants of migration. A comparative analysis for old vs. new european member states. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 54(4), 5-22.
- Crawford, T. W. (2009). Scale analytical. R. Kitchin ve N. Thrift (Ed.), *International Encyclopedia Of Human Geogarphy* (1nd Edition) içinde (ss. 29-36). Oxford: Elsevier.
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye’de gelir eşitsizliği ve yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59, 89-132.
- Çelebioğlu, F. ve Dall’Erba, S. (2010). Spatial disparities across the regions of Turkey: An exploratory spatial data analysis. *The Annals of Regional Science*, 45(2), 379-400.
- Çelik, F. (2006). İç göçlerin itici ve çekici güçler yaklaşımı ile analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27, 149-170.
- Çelik, O. (2021). Türkiye’de kamu yatırımlarının istihdamdaki cinsiyet eşitsizlikleri üzerine etkisi: Mekânsal panel veri analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(2), 191-209.
- Çelikay, F. (2017). İşsizlik, kamu harcamaları ve iç göçler arasındaki nedensellik ilişkileri: Türkiye üzerine bir inceleme. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 205-219.
- Çelikay, F. (2023). Social spending qnd chronic unemployment: Evidence from OECD countries. *Review of Economics and Political Science*, 8(2), 86-107.
- Çelikkaya, S. ve Atila, M. (2021). Yoksulluğun belirleyicileri olarak göç ve istihdam: Dinamik panel veri yöntemi ile Türkiye üzerine bölgesel bir inceleme. M. Dalkılıç (Ed.), *New Developments in Education and Social Sciences* içinde (ss.563-580). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Çınar, İ.T. (2016). *Türkiye’de bölgeler arası işgücü verimliliğinin yakınsaması: 2005-2011 Arası mekânsal panel veri analizi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Çolakoğlu, E. (2003). Kentsel yoksulluk. M. A. Çukurbayır ve A. Tekel (Ed.), *Yerel ve Kentsel Politikalar* içinde (ss. 463-490). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Datta, P. (2004). Push-pull factors of undocumented migration from Bangladesh To West Bengal: A perception study. *The Qualitative Report*, 9(2), 335-358.
- Davies, P. S., Greenwood, M. J. ve Li, H. (2001). A conditional logit approach to US state-to-state migration. *Journal of Regional Science*, 41(2), 337-360.
- Dowding, K., John, P. ve Biggs, S. (1994). Tiebout: A survey of the empirical literatüre. *Urban Studies*, 31(4-5), 767-797.
- Dökmen, G. ve Tosuner, F. (2019). Türkiye’de kamu harcamaları ve vergilerin iç göç üzerindeki etkileri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 653-677.
- Dücan, E. (2016). Türkiye’de iç göçün sosyo-ekonomik nedenlerinin bölgesel analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 167-183.
- Elhorst, J. P. (2003). Specification and estimation of spatial panel data models. *International Regional Science Review*, 26(3), 244-268.
- Elhorst, J. P. (2014). *Spatial econometrics*, London: SpringerBriefs in Regional Science.
- Erkan, R., ve Aydın, A. G. D. (2010). Güneydoğu Anadolu bölgesi illerinde bölge içi ve dışı göç eğilimleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(22), 31-46.

- Etzo, I. (2011). The determinants of the recent interregional migration flows in Italy: A panel data analysis. *Journal of Regional Science*, 51(5), 948-966.
- Filiztekin, A. ve A. Gökhan (2008). *The determinants of internal migration in Turkey*. Paper presented at International Conference on Policy Modelling (EcoMod2008). Berlin, Germany, 2-4 July 2008.
- Fitchen, J. M. (2010). Spatial redistribution of poverty through migration of poor people to depressed rural communities. *Rural Sociology*, 60(2), 181-201.
- Gimba, Z. ve Kumshe, M. G. (2011). Causes and effects of rural-urban migration in Borno state: A case study of Maiduguri metropolis. *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 1(1), 168-172.
- Girma, S., ve Yu, Z. (2002). The link between immigration and trade: Evidence from the United Kingdom. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 138(1), 115-130.
- Golgher, A.B. ve Voss, P.R. (2016). How to interpret the coefficients of spatial models: Spillovers, direct and indirect effects. *Spatial Demography*, 4(3), 175-205.
- Greenwood, M.J. (1997). Internal migration in developed countries. M.R. Rosenzweig ve O. Stark (Ed.), *Handbook of population and family economics* içinde (ss. 647-720). Amsterdam: Elsevier.
- Guriev, S. ve Vakulenko, E. (2015). Breaking out of poverty traps: Internal migration and interregional convergence in Russia. *Journal of comparative economics*, 43(3), 633-649.
- Güneş, F. (2009). Kentsel yoksulluk/dışlanma(mı), göç ve istihdam: Eskişehir’de belediyeden yardım alan haneler. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 449-471.
- Hilmi, E. T. C. İ. ve Karagöl, V. (2019). Türkiye’de istihdam ve işsizlik: 2000-2018. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 58-75.
- Huan, D. M., Binh, P. T. T. ve Thu, N. T. H. (2022). The role of internal migration in poverty reduction of Vietnam. *Journal of Social Economics Research*, 9(1), 52-60.
- Joshi, S. ve Gebremedhin, T. (2012). A spatial analysis of poverty and income inequality in the Appalachian region. *The Journal of Rural and Community Development*, 7(2), 118-130.
- Kainth, G.S. (2010). Push and pull factors of migration: A case study of Brick Kiln Migrant workers in Punjab. *MPRA Paper 30036*.
- Karagöz, K. (2011). Göç-ticaret ilişkisi: Panel çekim modeli. *Sosyoekonomi*, 15(15), 55-68.
- Karal Önder, Z. (2018). *Türkiye’de iç göç ve kamu politikaları ilişkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kaygalak, S. (2001). Yeni kentsel yoksulluk, göç ve yoksulluğun mekânsal yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi örneği. *Praksis*, 2, 124-172.
- Khalaf, S. (2019). Doğu Anadolu Bölgesi’nde nüfus gelişimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 241-262.
- Kızılgöl Ö. ve Demir, Ç. (2010). Türkiye’de yoksulluğun boyutuna ilişkin ekonometrik analizler. *Business and Economics Research Journal*, 1(1), 21-32.
- Kundu, A. ve Sarangi, N. (2007). Migration, employment status and poverty: An analysis across urban centres. *Economic and Political Weekly*, 42(4), 299-306.
- Lee, H. ve Ghosh, S. K. (2009). Performance of information criteria for spatial models. *Journal of Statistical Computation and Simulation*, 79(1), 93-106.

- LeSage, J. (2015). Spatial econometrics. *Handbook Of Research Methods And Applications In Economic Geography* içinde (ss. 23-40), Edward Elgar Publishing.
- LeSage, J. P. (2008). An introduction to spatial econometrics. *Revue d'économie industrielle*, 123, 19-44.
- Lesage, J. ve Pace, R.K. (2009). *Introduction to spatial econometrics*. A.B.D.: CRC Press Taylor & Francis Group.
- Levent, C. ve Arvas, M. A. (2019). Sosyo-ekonomik faktörlerin bölgesel yoksulluğa etkisi: Düzey-1 bölgeleri üzerine panel veri analizi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, 171-194.
- Lichter, D. T., Johnston, G. M. ve McLaughlin, D. K. (1994). Changing linkages between work and poverty in rural America. *Rural Sociology*, 59(3), 395-415.
- Memon, R. (2005). Pakistan: Internal migration and poverty reduction. *Migration Development and Poverty Reduction Asia*, 129-147.
- McAuliffe, M. ve Triandafyllidou A. (Ed.) (2021). World Migration Report 2022. <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>.
- Miranti, R. (2010). Poverty in Indonesia 1984-2002: The impact of growth and changes in inequality. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 46(1), 79-97.
- Miranti, R. (2019). Examining the interdependencies between urbanization, internal migration, urban poverty, and inequality: Evidence from Indonesia. K. Jayanthakumaran, R. Verma, G. Wan and E. Wilson (Ed.), *Internal Migration, Urbanization And Poverty In Asia: Dynamics And Interrelationships* içinde (ss. 47-76). Singapur: Springer.
- Mitra, A. ve Murayama, M. (2009). Rural to urban migration: A district-level analysis for India. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 5(2), 35-52.
- Narayan, D., Chambers, R., Shah, M. K. ve Petesch, P. (2000). *Voices Of The Poor: Crying Out For Change*. New York: Oxford University Press for the World Bank. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10986/13848>.
- Nguyen, L. D., Raabe, K. ve Grote, U. (2015). Rural-urban migration, household vulnerability, and welfare in Vietnam. *World Development*, 71, 79-93.
- Öndes, H. ve Kızılgöl, Ö. A. (2020). Türkiye’de iç göçü etkileyen faktörler: mekânsal panel veri analizi. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 353-369.
- Özbilgin, M. (2016). *Türkiye’de kentsel yoksulluğun belirleyicileri (Mekânsal panel veri analizi)*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Pissarides, C. ve J. Wadsworth (1989). Unemployment and the inter-regional. mobility of labour. *Economic Journal*, 99(397), 739-755.
- Rangan, S. ve Sengul, M. (2009). The influence of macro structure on the foreign market performance of transnational firms: The value of IGO connections, export dependence, and immigration links. *Administrative Science Quarterly*, 54(2), 229-267.
- Ravallion, M., Chen, S. ve Sangraula, P. (2007). New evidence on the urbanization of global poverty. *Population and Development Review*. 33(4), 667-701.
- Ravenstein, E. G. (1889). The laws of migration. *Journal of the royal statistical society*, 52(2), 241-305.

- Rogan N., Lebani L. ve Nzimande M. (2009). *Internal migration and poverty in Kwazulu-Natal: findings from censuses, labour force surveys and panel data*. A Southern Africa Labour and Development Research Unit Working Paper Number 30. Cape Town: SALDRU, University of Cape Town.
- Sağlam, S. (2006). Türkiye’de iç göç olgusu ve kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 5, 33-44.
- Sarker, M. N. I., Yang, B., Tingzhi, W., Chakrovorty, A., Salam, M. A. ve Huda, N. (2020). Impacts of internal migration on poverty alleviation in Bangladesh. *International Transaction Journal of Engineering, Management, & Applied Sciences & Technologies*, 11(11), 1-8.
- Seldadyo, H., Elhorst, J.P. ve De Haan, J. (2010). Geography and governance: Does space matter?. *Papers in Regional Science*, 89(3), 625-640.
- Sigeze, C. ve Balli, E. (2016). The determinants of internal migration: The case of Turkey. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 8(2), 292-303.
- Skeldon, R. (2002). Migration and poverty. *Asia-Pacific Population Journal*, 17, 67-82.
- Taş, H. Y. ve Özcan, S. (2013). Türkiye’de iç göçün yoksulluğa ve istihdama etkileri. S. Sarı, A. H. Gencer ve İ. Sözen (Ed.), *International Conference On Eurasian Economies* içinde (ss. 289-298). St. Petersburg - Russia.
- Tatlı, S. ve Yerdelen Tatoğlu, F. (2021). Econometric models and the analysis of the determinants of internal migration in Turkey. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 36, 93-110.
- Taylor, J. E. ve Martin, P. L. (2001). Human capital: Migration and rural population change. *Handbook of agricultural economics*, 1, 457-511.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2023). <https://muhasebat.hmb.gov.tr/>.
- Temel, R. (2017). *Doğu ve Güneydoğu’dan göç eden bireylerin yoksulluk ve sosyal dışlanma boyutunda incelenmesi (Manisa İli Örneği)*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Terzioğlu, M. K., Yücel, M. A., Demirkıran, S. ve Acaroğlu, D. (2020). Kentsel inovasyonun kentleşme üzerine mekânsal etkisi. *İDEALKENT*, 11(30), 592-620.
- Terzioğlu, M. K., Yücel, M. A. ve Gençler, A. (2021). Sosyal inovasyon ve artımsal inovasyon çerçevesinde iç-göç olgusunun dinamik mekânsal etkileşimi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11 (1), 69-94.
- Tiebout, C. M. (1956). A pure theory of local expenditures. *Journal of Political Economy*, 64(5), 416-424.
- Todaro, M. (1980). Internal migration in developing countries: A survey. R. A. Easterlin (Ed.), *Population and Economic Change in Developing Countries* içinde (ss. 361-402). Chicago: University of Chicago Press.
- Turan, M. (2022). *Göç ve yoksulluk ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine panel veri analizi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Tutar, H. ve Özyakışır, D. (2013). TRA2 Bölgesinden İstanbul’a göç hareketlerinin nedenlerine ilişkin bir araştırma. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 47, 31-58.
- Tümtaş, M. S. (2009). Yoksulluktan yoksunluğa göç: Marmaris ve Mersin örnekleri. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 3(5), 111-134.

- Türkiye İstatistik Kurumu ÜİK (2023). <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/sorguSayfa.do?target=degisken>.
- United Nations (UN) (2019). *World urbanization prospects 2018: Highlights*. New York: United Nations. Erişim adresi: <https://digitallibrary.un.org/record/3828520>.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA) (2019). *International migrant stock 2019*. Erişim adresi: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/wallchart/docs/MigrationStock2019_Wallchart.pdf.
- United Nations Development Programme (UNDP) (2009). *Human development report 2009*. New York: Palgrave Macmillan. Erişim adresi: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2009>.
- Vega, S. H. ve Elhorst, J. P. (2013). On spatial econometric models, spillover effects, and W. *ERSA Conference Papers*, European Regional Science Association.
- Wilson, E., Jayanthakumaran, K. ve Verma, R. (2019). Interdependencies of internal migration, urbanization, poverty, and inequality: The case of Urban India. K. Jayanthakumaran, R. Verma, G. Wan and E. Wilson (Ed.), *Internal migration, urbanization and poverty in Asia: Dynamics and interrelationships* içinde (ss.109-131). Singapur: Springer.
- Yerdelen Tatoğlu F. (2017). Determining the factors that affect the net migration rate in Turkey with ordered panel logit regression analysis. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(1), 1-13.
- Yıldız, M. Z. ve Alaeddinoğlu, F. (2011). Göç ve yoksulluk: Hakkâri örneği. *Gaziantep Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 437-462.
- Yorimitsu, H. (1985). A review on the determinants of migration. *Hitotsubashi Journal of Social Studies*, 17(1), 17-27.
- Yüksel, S., Eroğlu, S. ve Özsarı, M. (2016). An analysis of the reasons of internal migration in Turkey with logit method. *Business and Management Horizons*, 4(2), 34-45.
- Zanbak, M. ve Özgür, R. Ö. (2019). Türkiye’de iç göçün bölgesel yoksulluk üzerindeki etkisi: Tarım sektörünün belirleyici rolü. *Journal of Economy Culture and Society*, 60, 145-169.